

تنظیم کننده: طاهره شکاری دبیر تاریخ شهرستان هندیجان

درس ۲ روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

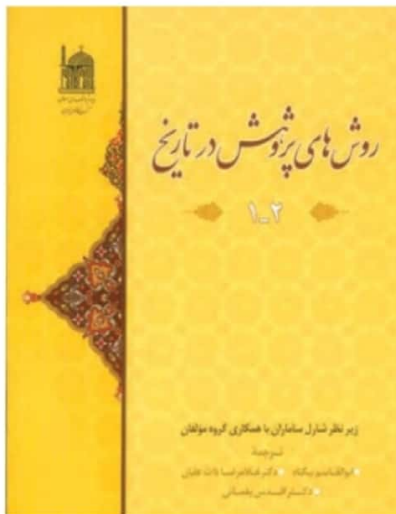
۱- مهمترین رسالت مورخان چیست؟

مهم ترین هدف از طراحی و تنظیم این درس، آشنایی شما دانش آموزان با شیوه‌های سنجش اعتبار شواهد و مدارک تاریخی است. مهم ترین رسالت مورخان، تلاش برای فهم دقیق رویدادهای گذشته است. انتظار می‌رود پس از پایان این درس بتوانید با اصول مقدماتی روش‌های اعتبارسنجی منابع و اخبار تاریخی آشنا شوید و فعالیت‌های مربوط به آن را انجام دهید.

فعالیت ۱

فکر کنیم و پاسخ دهیم

در درس اول آموختید که کارآگاه برای روشن شدن ابعاد جرم، نیازمند شواهد و مدارک است. به نظر شما آیا کارآگاه بعد از یافتن مدارک و اسناد، آنها را به یکباره تأیید می‌کند یا آنها را با دقت، آزمایش و بررسی می‌کند؟ مثلاً برخی از مدارک را به آزمایشگاه می‌فرستد، یا اثر انگشت را بررسی می‌کند و ده‌ها اقدام دیگر...
- به نظر شما این اقدامات تا چه میزان ضروری و مهم است؟ بحث کنید.

در گذشته، مورخان برای تشخیص و تعیین اصالت اخبار و اسناد (شواهد و مدارک) یک رویداد تاریخی، روش‌ها و فنونی را به کار می‌گرفتند. برخی از این روش‌ها حتی تا به امروز نیز معتبرند. با ابداع روش‌های جدید علمی در سده‌های اخیر، مورخان نیز روش‌ها و ابزارهای جدیدی را برای تشخیص و تعیین اصالت و اعتبار اخبار و منابع تاریخی به خدمت گرفتند. در این درس، با توجه به اهمیت این بخش از کار مورخان، به برخی از این روش‌ها و معیارها می‌پردازیم.

فعالیت ۲

تأمل و تبیین کنیم

فرض کنید خبری را در رسانه‌ای و یا از زبان برخی افراد می‌شنوید یا می‌خوانید. این خبر ممکن است یک مسئله اقتصادی، فرهنگی و یا موضوع دیگری باشد. آیا به محض شنیدن یا خواندن خبر، آن را می‌پذیرید و یا در پذیرفتن آن درنگ می‌کنید؟ چه کارهایی برای تشخیص درستی و نادرستی این خبر انجام می‌دهید؟ آنها را فهرست کنید.

۲- منظور از اعتبار سنجی گزارش تاریخی چیست؟

معیارهای سنجش اعتبار خبر تاریخی

۲) مورخان وقتی با گزارش تاریخی روبه‌رو می‌شوند، آن را اعتبارسنجی می‌کنند و به اصطلاح به نقد آن می‌پردازند. نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبارسنجی و بررسی اصالت خبر است، در دو مرحله انجام می‌شود:

الف) سنجش اعتبار و نقد راوی

۴) در این مرحله، پژوهشگران و مورخان، موضوعاتی نظیر ویژگی‌های هویتی روایت‌کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او را بررسی می‌کنند. همچنین پژوهشگران سعی می‌کنند که علائق و انگیزه‌های راوی را در بیان خبر، بررسی و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف کنند.

۴- سنجش اعتبار و نقد راوی چگونه انجام می‌شود؟

مستقیم شاهد رویداد بوده به مراتب از خبری که روایت‌کننده آن را از دیگران نقل کرده بیشتر است.

۵) در گذشته، مورخانی مانند مسعودی، برای بررسی درستی و یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش‌های تاریخی به مسافرت می‌رفتند و مکان رویدادها را از نزدیک بررسی می‌کردند.

یکی از کارهای مورخان در نقد روایت‌کننده، تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر است تا معلوم شود، روایت‌کننده خبر مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است. ۴) از نظر اعتبار خبری که راوی آن، خود، به‌طور

۵- چرا در گذشته برخی از مورخان نظیر مسعودی، از نزدیک مکان رویدادها را مورد مطالعه قرار می‌دادند؟

فعالیت ۳

بررسی شواهد و مدارک

این متن از کتاب مروج الذهب و معادن الجوهر اثر علی بن حسین مسعودی، مورخ بزرگ قرن چهارم است. آن را بخوانید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

«خاطر ما به سفر و بادیه پیمایی، به دریا و خشکی مشغول بود که بدایع ملل را به مشاهده دریابیم و ویژگی‌های سرزمین را از طریق مشاهده و رؤیت توانستیم ببینیم. چنان که دیار سند و زنگ و ... چین و ... را درنوردیدیم و شرق و غرب را پیمودیم. گاهی به اقصای خراسان و زمانی در قلب ارمنستان و آذربایجان و آران و ... بودیم. روزگاری به عراق و زمانی به شام بودیم که سیر من در آفاق و سرزمین‌ها چون سیر خورشید در مراحل اشراق بود.»

در جای دیگر می‌نویسد: «و آن که در وطن خویش بماند و به اطلاعاتی که از سرزمین خود گرفته قناعت کند با کسی که عمر خود را به جهانگردی و سفر گذرانیده و دقایق و نفایس اخبار را از دست اول گرفته، برابر نتواند بود» (مروج الذهب، ج ۱، ص ۲-۴).

۱- با تأمل در متن بگویید به نظر شما مشاهده مستقیم سرزمین‌ها و دریافت اخبار از سرچشمه‌های اصلی آن، در تاریخ نگاری چه اهمیتی دارد؟

۲- درباره مضمون بند دوم با هم گفت و گو کنید و دلایل خود را در تأیید یا رد نظر نویسنده متن بیان نمایید.

۳- اعتبار سنجی و بررسی اصالت خبر به چند صورت انجام می‌شود؟

۱- سنجش اعتبار و نقد راوی ۲- سنجش اعتبار و نقد گزارش‌ها و منابع تاریخی

۷- کدام مورخان عدم مطابقت روایت تاریخی با عقل را دلیل نادرستی آن روایت می دانند؟

است. در گذشته نیز بسیاری از مورخان به این اصل اعتقاد داشتند و برای سنجش اخبار از معیار عقل بهره می بردند. برای مثال یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی و ابن اسفندیار، عدم مطابقت یک روایت تاریخی با عقل را، دلیلی بر بطلان و نادرستی آن می دانستند.

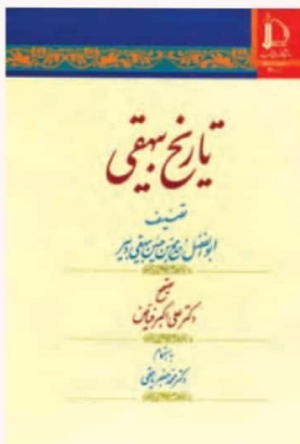
ب) سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش ها و منابع تاریخی

۱- مطابقت با عقل

یکی از مهم ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک گزارش تاریخی، بررسی مطابقت و یا عدم مطابقت آن با عقل

فعالیت ۴

بررسی شواهد و مدارک

متن زیر از تاریخ بیهقی است. آن را بخوانید و به پرسش های زیر پاسخ دهید.
«و اخبار گذشته را در دو قسم گویند که آن را سه دیگر شناسند: یا از کسی بیاید شنید و یا از کتابی بیاید خواند و شرط آن است که گوینده باید که ثقه و راستگوی باشد و نیز «خرد» گواهی دهد که آن خبر درست است... و کتاب همچنان است که هر چه خوانده آید از اخبار که خرد آن را رد نکند شنونده آن را باور دارد و خردمندان آن را بشنوند و فراستانند... و آن کسان که سخن راست خواهند تا باور دارند ایشان را از دانایان شمرند و سخت اندک است عدد ایشان، و ایشان نیکو فراستانند و سخن زشت را بیندازند...» (بیهقی، تاریخ بیهقی، ص ۶۳۷-۶۳۸).

- ۱- به نظر شما از نظر بیهقی، عقل چه نقشی در تشخیص اصالت و اعتبار یک خبر دارد؟
- ۲- بیهقی درباره نقش خردمندان در تأیید و رد اخبار چه دیدگاهی دارد؟

۱- بپذیرند

۲- مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد

مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتاب های تاریخی و یا نوشته های دیگر مانند نسب نامه ها، سفرنامه ها، دیوان های اشعار، متون اخلاقی، فتوت نامه ها، سیاست نامه ها و امثال آن، روشی سودمند برای تعیین اعتبار اخبار و اسناد است.

۶- معیارهای سنجش اعتبار و نقد گزارش ها و منابع تاریخی را نام ببرید.

۱- مطابقت با عقل ۲- مقایسه با سایر منابع و شواهد

۳- مطابقت با تحقیقات باستان شناسی

۴- سنجش گزارش ها براساس زمان و مکان

۵- اعتبار سنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی

۶- اعتبار سنجی به کمک دستاوردهای علوم انسانی

۸- نتایج تحقیقات علمی باستان شناسان روی بناها و آثار تاریخی چه کمکی به مورخان می کند؟

۳- مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی

می شود. نتایج تحقیقات علمی باستان شناسان روی محوطه ها، بناها و آثار گوناگون تاریخی، به مورخان کمک می کند که اخبار و مندرجات کتاب های تاریخی را به دقت ارزیابی کنند.

در سال های اخیر دانش باستان شناسی با بهره گیری از ابزارها و روش های مدرن، پیشرفت زیادی کرده است و نتایج تحقیقات آن علم، معیاری مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی محسوب

بقایای شیر قلعه شهسپرزاد - استان سمنان

۹- چرا سنجش گزارش ها بر اساس زمان و مکان برای مورخان اهمیت دارد؟

عبدالحسین زرین کوب

تاریخ در ترازو

۴- سنجش گزارش ها بر اساس زمان و مکان

زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی است. خبر و روایتی که فاقد زمان و مکان دقیق و مشخص باشد از اصالت و اعتبار کافی برخوردار نیست.

۵- اعتبار سنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی

امروزه پیشرفت علوم تجربی، به ویژه علوم مانند شیمی، زیست شناسی، فیزیک و پزشکی و ابداع روش ها و ابزارهای مدرن، نقش بسزایی در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی ایفا می کنند. همخوانی یا ناهمخوانی یافته های این دانش ها با داده های تاریخی روش مفیدی برای تعیین اصالت و اعتبار گزارش های تاریخی است و اعتبار آنها را مورد تردید قرار می دهد.

۱۰- نقش دستاوردهای علوم تجربی در اعتبار سنجی داده های تاریخی چیست؟

۱۱- پژوهش‌ها و داده‌های کدام یک از علوم انسانی، دستاوردهای ارزشمندی در اختیار مورخان قرار می‌دهند؟

۱۲- انواع روش‌های تاریخ‌نگاری را نام ببرید. **روایی- ترکیبی و تحلیلی**

۱۳- تاریخ‌نگاری روایی را تعریف کرده و مهمترین ویژگی آن را توضیح دهید.

۱۱) ۶- اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی، پژوهش‌ها و داده‌های سایر علوم، نظیر جامعه‌شناسی، اقتصاد، جامعه‌شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، اسطوره‌شناسی، زبان‌شناسی، خط‌شناسی، نسخه‌شناسی، نشانه‌شناسی، مردم‌شناسی و برخی رشته‌های دیگر، دستاوردهای ارزشمندی را پیش روی مورخان قرار می‌دهند. این اطلاعات مورخان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می‌دهند. امروزه بهره‌برداری از دستاوردهای مطالعات بین‌رشته‌ای در جهان، روبه‌افزایش است.

۱۴- کاربرد تاریخ‌نگاری روایی چیست؟

۱۵- مشهورترین چهره تاریخ‌نگاری روایی کیست؟ **عالیت ۵**

محمدبن جریر طبری

بحث و گفت‌وگو

۱- به نظر شما کدام یک از معیارها و ملاک‌های سنجش اخبار و اسناد تاریخی، کارایی بیشتری دارد؟ چه دلیلی برای اثبات سخن خود دارید؟

۱۶- بزرگترین عیب تاریخ‌نگاری روایی چیست؟

۲- مهم‌ترین نتایج اعتبارسنجی منابع تاریخی چیست؟ بحث و استدلال کنید.

۱۷- چرا برخی از مورخان عدم نقد و انتقاد در تاریخ‌نگاری روایی را امتیاز بزرگی می‌دانند؟

۱۶) واکذار کند. نباید یکی از معایب این سبک تاریخ‌نگاری این

باشد که نویسندگان، هیچ نقد و نظری درباره‌ی درستی و نادرستی

خبر ارائه نمی‌دهند. این برخی آن را امتیازی بزرگ می‌دانند؛

۱۷) زیرا مورخان بعدی با مجموعه‌ای از اخبار گوناگون درباره‌ی یک

موضوع روبه‌رو می‌شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد

کافی، درباره‌ی اصل خبر قضاوت می‌کنند. ۱۷)

انواع روش‌های تاریخ‌نگاری

مورخان تاکنون تقسیم‌بندی‌های مختلفی از روش‌های تاریخ‌نگاری

ارائه کرده‌اند. در اینجا یکی از این تقسیم‌بندی‌های رایج در گذشته

بررسی می‌شود.

۱- تاریخ‌نگاری روایی

۱۳) مورخ در تاریخ‌نگاری روایی، روایت‌های مختلف و متعدد

درباره‌ی موضوع واحد را با آوردن اسناد، ذکر می‌کند. مهم‌ترین

ویژگی این نوع تاریخ‌نگاری در این بود که تاریخ‌نگاران،

بدون هیچ‌گونه دخل و تصرفی در روایت‌ها، عیناً آنها را ذکر

می‌کردند. ۱۳) تاریخ‌نگاری روایی در آغاز برای ثبت و ضبط

سخنان و سیره‌ی پیامبر و صحابه‌ی ایشان به کار گرفته می‌شد، ولی

بعد از آن برای ثبت وقایع دوران‌های بعدی نیز استفاده شد. ۱۳)

مشهورترین چهره‌های تاریخ‌نگاری روایی، مورخ و مفسر

مشهور، محمدبن جریر طبری است. او برای تألیف کتاب خود

اخبار فراوانی را جمع‌آوری کرد و در این راه رنج فراوانی برد.

او سعی داشت تعیین درستی یا نادرستی مطالب را به خواننده

۲- تاریخ‌نگاری ترکیبی

مورخ در این روش به جای ذکر همه‌ی روایات درباره‌ی یک

موضوع، با مطالعه و مطابقت دادن همه‌ی روایت‌ها، یک گزارش

از مجموع آنها تنظیم می‌کند. مورخ در این روش ناچار به

گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر

از چشم او دور بماند. ۱۸) این نوع تاریخ‌نویسی از اواخر قرن

سوم هجری متداول شد. از مشهورترین چهره‌های این سبک

از تاریخ‌نویسی می‌توان به بلاذری (قرن سوم هجری) صاحب

کتاب فتوح البلدان و دینوری (متوفای ۲۹۰ ق) نویسنده‌ی کتاب

اخبار الطوال اشاره کرد. ۲۰)

۱۸- روش تاریخ‌نگاری ترکیبی به چه صورت است؟

۱۹- تاریخ‌نگاری ترکیبی از چه زمانی مرسوم شد؟ **اواخر قرن سوم هجری**

۲۰- مهمترین چهره‌های سبک تاریخ‌نگاری ترکیبی چه کسانی هستند؟

۲۱- روش تاریخ نگاری تحلیلی به چه صورت است؟

۳- تاریخ نگاری تحلیلی

۲۱) مورخ در این روش، با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت‌های مربوط به یک رویداد و نداد آنها، علل، آثار و پیامدهای آن واقعه را تحلیل و تفسیر می‌کند. از برجسته‌ترین آثار آنی که به این شیوه ۲۲- مهمترین آثاری که به شیوه تاریخ نگاری تحلیلی تألیف شده اند را نام ببرید.

۶ فعالیت

- ۱- به سه گروه تقسیم شوید و هر یک در مورد یکی از روش‌های تاریخ‌نگاری بحث و بررسی کنید؛ مثلاً کسانی که در گروه تاریخ‌نگاری روایی هستند درباره امتیازات این روش دلایلی را فهرست کنند.
- ۲- شما با مطالعه این سه روش تاریخ‌نگاری، کدام یک را ترجیح می‌دهید؟ درباره دیدگاه و نظر خود چه استدلالی دارید؟

مورخان در دوران اسلامی، گزارش‌ها و نوشته‌های خود را به دو روش سال‌شماری و موضوعی تنظیم و ارائه می‌کردند. در روش سال‌شماری، حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می‌شوند. مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ ق، وقایع محرم و عاشورا را گزارش می‌کند. در روش موضوعی، یک موضوع خاص محور ۲۳) مورخان اسلامی، گزارش‌ها و نوشته‌های خود را به چه روش‌هایی تنظیم می‌کنند؟

۷ فعالیت

بحث و گفت‌وگو

از نظر شمارش سال‌شماری و روش موضوعی، چه امتیازاتی بر یکدیگر دارند؟ بحث و گفت‌وگو کنید.

۲۳- مورخان اسلامی، گزارش‌ها و نوشته‌های خود را به چه روش‌هایی تنظیم می‌کنند؟ سال‌شماری و موضوعی

پرسش‌های نمونه

- ۱) سنجش اعتبار و نقد راوی چرا و چگونه صورت می‌گیرد؟
- ۲) سه مورد از معیارهای سنجش اعتبار منابع تاریخی را توضیح دهید.
- ۳) روش تاریخ‌نگاری روایی و ترکیبی را مقایسه کنید.
- ۴) مهم‌ترین نمایندگان تاریخ‌نگاری تحلیلی و ترکیبی را نام ببرید.

۲۴- مورخان در روش سال‌شماری حوادث را چگونه توضیح می‌دهند؟

۲۴- مورخان در روش سال‌شماری حوادث را چگونه توضیح می‌دهند؟

